

О. О. Прядко
(м. Переяслав)

ЧИГИРИН-ДІБРОВСЬКА ФОРТЕЦЯ XVII – XVIII ст.

Публікується маловідомий рукописний план Чигирин-Дібровської фортеці, датований 1748 р., авторства Данила де Боскета. Фортеця розташовувалася на території с. Чигирин-Діброва на Полтавщині, що нині затоплене Кременчуцьким водосховищем.

Ключові слова: фортеця, козацька доба, р. Сула, Чигирин-Діброва, рукописний план.

Чигирин-Діброва – українське село, що має цікаву і водночас трагічну долю. У 1959 р. переселене з первісного місця розташування у зв'язку із побудовою Кременчуцької ГЕС за 6,1 км на північний схід – до с. Мозоліївка Полтавської області. До вказаних подій село розташовувалося за 3 км від гирла р. Сули (ліва притока Дніпра), на лівому її березі (рис. 1).

Історичні свідчення. Заснована Чигирин-Діброва на початку XVII ст. [3, с. 290]. На думку О. Лазаревського, причиною заснування (осади) було татарське розорення Чигирин у 1611 р., після якого частина чигиринців могла пересилитися на Лівобережжя [1, с. 58; 2, с. 146]. На 1631–1640 рр. в Чигирин-Діброві вже існувало 137 домогосподарств [5, с. 238]. У 1636 р. Ярема Вишневецький видав привілейний лист для Чигирин-Діброви. У ньому йшлося про отримання місцевими міщанами магдебурського права «яко в інших городах моих». Їм гарантувався 20-річний термін слободи, після чого вони вже мали платити чинш. Попри зверхність князівського «намісника» у судово-адміністративних справах, лишався простір для міського самоврядування. Міщанам дозволялося мати воскобійню з льодовнею та бровар (пивоварню), гарантувались також спадкові права за померлими. Вони могли приймати в свою громаду нових членів. Звичайною платнею вїту чи бурмистру мав бути ярмарковий збір (по 2 гроші з воза). Вїта та інших міських урядників міщани мали право обирати лише за згодою князівського намісника (під загрозою смертної кари). Продаж алкоголю в місті регламентувався. На міщан накладалась повинність з

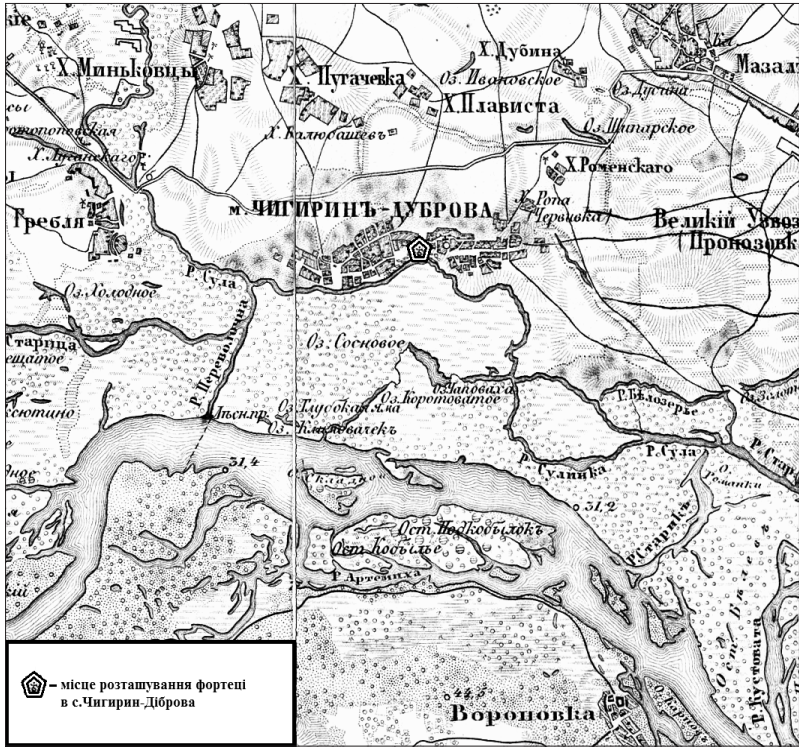

Рис. 1. Фрагмент «триверстової» карти кін. XIX ст. Локалізація місця розташування Чигирин-Дібровської фортеці.

ремонту гребель князівських млинів та оборонних споруд, а також караульна служба. Оборона фортеці мала бути загальною справою всіх чигирин-дібровців, у тому числі й євреїв. Про те, що православні міщани склали основну частину населення міста, свідчить дозвіл «канун два рази в рок употреблять» – один на Різдво Христо-во «руское», другий – на свято Козьми та Дем'яна. Про войовничість міщан свідчить заувага князя, аби чигирин-дібровці не порушували спокою з Московським царством та стежили, щоб свавільні люди – козаки та гульгтяї – не шкодили в їхній околиці [1, с. 44].

21 квітня 1638 р. козаки-повстанці Якова Остряниці здобули Кременчук, Пиву, Максимівку та Чигирин-Діброву. Місцеві залоги були або знищені, або розпорошені, а переправи через Дніпро опановані [1, с. 100]. В 1665 р. Вереміївку, Жовнино, Городище,

Рис. 2. Фрагмент карти Гійома Левассера де Боплана 1650 р. Розташування Чигирин-Дібровської фортеці на лівому березі Сули.

Чигирин-Діброву, Максимівку, перевоз Максимівський на Дніпрі і городок Уласову татари попалили [1, с. 137]. 16 червня 1661 р. Г. Ромадановський подав перелік містечок, що присягнули цареві, серед них усі лівобережні сотні Чигиринського полку. 14 листопада 1662 р. чигиринський полковник І. Богун форсував Дніпро та поставив свою залогу в Чигирин-Діброві [1, с. 168]. У ніч на 27 лютого сумський полковник Г. Кондратьєв несподіваним приступом оволодів Чигирин-Дібровою, знищивши її гарнізон, втратив убитими лише одного донського козака і мав п'ятох пораних [1, с. 170].

У серпні 1674 р. під час Чигиринської битви І. Самойлович, вартуючи перевози на Дніпрі, розмістив у Чигирин-Діброві Миргород-

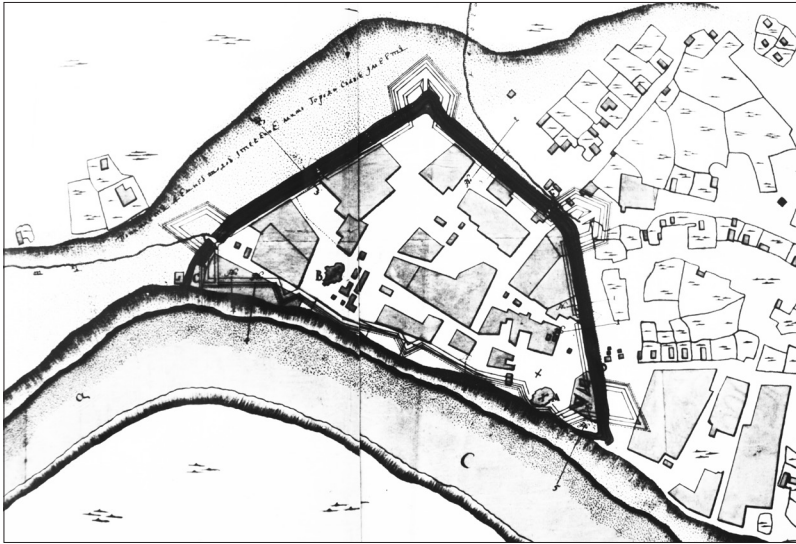

Рис. 3. Рукописний план Чигирин-Дібровської фортеці 1748 р.
Автор Данило де Боскет.

ський полк [1, с. 198]. Військо Ю. Хмельницького в січні 1679 р. розпочало посульський похід на Лівобережжя. Загони Ю. Хмельницького захопили Вереміївку, Жовнино, Городище та Чигирин-Діброву [1, с. 207]. А в листопаді цього ж року втікачі-правобережці в Чигирин-Діброві почали зведення фортечних укріплень, але лубенський полковник Максим Ілляшенко заборонив це будівництво «узбережного» містечка, запропонувавши ховатися за стінами Лукім'я чи Лубен [1, с. 208]. З 1682 р. Чигирин-Діброва стає постійним форпостом для розташування компанійців І. Новицького. Тут перебуває і сам компанійський полковник або ж його осавул [1, с. 210]. У 1688 р. Чигирин-Діброва стала збірним пунктом для козацького війська, котре за наказом І. Мазепи мало йти походом на Очаків [1, с. 224]. З 1758 р. Чигирин-Діброва стає центральним пунктом у формуванні Македонського гусарського полку [1, с. 322].

Фортифікація Чигирин-Діброви. Укріплення на березі (поблизу гирла) Сули були збудовані на початку XVII ст. з ініціативи князів Вишневецьких [3, с. 290]. На картах Гійома Левассера де Боплана 1648–1650-х рр. Чигирин-Діброва схематично зображена у вигляді замку з міськими укріпленнями (рис. 2). Напроти гирла Сули роз-

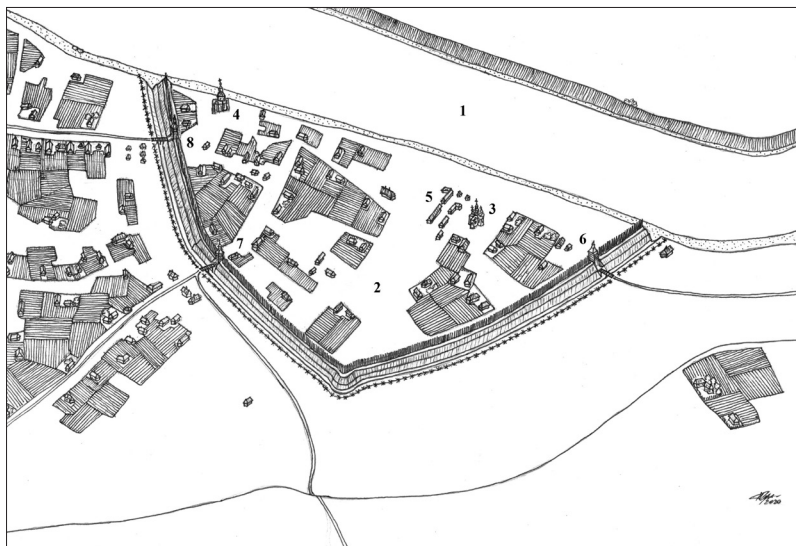

Рис. 4. Варіант реконструкції Чигирин-Дібровської фортеці (мал. автора): 1 – річка Сула; 2 – фортеця; 3 – церква Преображення Господнього; 4 – церква Пророка Самуїла; 5 – торгові ряди; 6 – Спаська брама; 7 – Морозівська брама; 8 – Бревська брама.

ташовувалася Воронівська фортеця (Woronowka), що разом із Чигирин-Дібровською (Czehrin Dabrowa) прикривали переправу через Дніпро. Але найбільш інформативним картографічним джерелом на сьогодні є рукописний план останньої фортеці Данила де Боскета, датований 1748 р. (рис. 3). Він зберігається в Російському державному військово-історичному архіві (РДВІА).

Для реконструкції структури фортеці козацької доби подаємо рукописний план Чигирин-Діброви та його археографічний опис. У ньому додатково вилучено кінцеву літеру «ь». Непрочитані слова позначено – [нерозб.], сумнівні – [?]. Збережено окремі фонетичні форми, притаманні московському правопису XVIII ст.

«План местечку Чигирин Дубраве по Большему маштапу с про-ектованим 1748 году». Підписано: «От фортификации полковник Данила де Боскет, Глухов 22 августа 1752 года». Під рамкою: «Копировал кондуктор Федор Кро[?]ман[?]» [4, спр. 1762–1764].

Експлікація: «Надпись» (рис. 3): А – церков Гурня у Самуїла, В – церков Преображения Господнего, С – магазейн, D – ворота Бревские, E – ворота Спаськие, F – ворота Морозовские. Оное

местечко Чигирин Дубрава сотенное малороссийского Лубенского полку расстоянием от Днепра 4 версты.

Підписано об'єкти: «река Сула», «дорога в Городище», «дорога в местечко Жовник[н]», «дорога в Киев», «Понямаеть девне[?] воро[?] утечение мимо Города умееть» (рис. 3).

Нанесено вали та рови фортеці, три брами, вигин річки Сули, рельєф місцевості. Позначено забудову фортеці, дві церкви, торгові ряди, форштадт та основні дороги.

Фортеця знаходилась на лівому березі Сули (притока Дніпра), у місці, де річище утворювало своєрідне «коліно». Форма укріплень наближена до трапеції. Вал із ровом знаходилися тільки від суходолу, тоді як з напільної сторони (від річки) взагалі він був відсутній. За нашими підрахунками, розміри фортеці становили 172 × 100 сажень (366 × 213 м). З північного сходу, заходу та південного сходу розташовувалися в'їзні брами. Північно-східна – Морозівська брама – прикривала шлях до переправи через Сулу навпроти містечка Жовнина. Через західну Спаську браму шлях на Київ прямував до ще однієї переправи через ту ж річку, але вже навпроти с. Воїнська Гребля. Південно-східна – Бревська брама – прикривала шлях до м. Городище (нині Градизька). Північний кут фортеці був підсилений бастеєю. Більша частина території у середині укріплень містила будівлі міщан і козаків. Ближче до схилу річки, на відстані 100 сажень (213 м) одна від одної, знаходилися дві дерев'яні церкви. За 50 сажень (106 м) на схід від Спаської брами – церква Преображення Господнього, а за 23 сажня (49 м) від Бревської брами – Пророка Самуїла. Поруч із останньою релігійною спорудою зі східного боку знаходилися торгові ряди (рис. 3).

З півночі, північного заходу та північного сходу знаходилося підвищення, утворене еоловими наносами річкового піску, котре було мало придатним для життя, саме тому основна частина дворищ форштадту розміщувалися лише із заходу та сходу від укріплень Чигирин-Діброви.

План, складений 1748 р., містить проект перепланування фортеці, що передбачав будівництво по чотирьох кутах бастіонів, а від берега – трьох реданів та ліній укріплень, поглиблення ровів, посилення валів і встановлення рогаток перед ровами. Адже містечко Чигирин-Діброва знаходилося за 4 версти (4,2 км) від Дніпра і мало статус прикордонної фортеці [4, спр. 1762–1764].

Уведений до наукового обігу маловідомий рукописний план Чигирин-Дібровської фортеці 1748 р. містить цінну інформацію

для дослідників фортифікації Дніпровського Лівобережжя, оскільки наразі вказана територія затоплена Кременчуцьким водосховищем і не доступна для наземних археологічних чи топографічних обстежень. Крім цього, вказаний план детально передає розміри й форму укріплень, що були знівельовані активною господарською і житловою забудовою села у XVIII – середині XX ст.

Джерела та література

1. **Вирський Д.** «Українне місто»: Кременчук від заснування до року 1764-го / Дмитро Вирський. – Вид. 2-е. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 681 с.
2. **Лазаревський А. М.** Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII – XVIII вв. / А. М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К.: Типография Корчак-Новицкого, 1896. – Книга одиннадцатая [под. ред. А. М. Лазаревского]. – С. 34–203.
3. **Мальченко О. Є.** Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воеводств XV – XVII століть / О. Є. Мальченко; НАНУ; Ін-т україн. археогр. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського. – К., 2001. – 378 с.
4. РДВІА. – Оп. 43. – Ф. 349. Спр. 1762–1764.
5. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. 14: [Woronowo – Zyzyń] / Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. – Warszawa, 1895. – 938 s.

А. О. Прядко

Чигирин-Дібровська фортеця XVII–XVIII ст.

Публікується маловідомий рукописний план Чигирин-Дібровської фортеці, датований 1748 р., що належить авторству Данила де Боскета. Фортеця розташовувалася на території с. Чигирин-Діброва сучасного Кременчуцького (колишнього Глобинського району) Полтавської області, що нині затоплене Кременчуцьким водосховищем.

Ключові слова: фортеця, козацька доба, р. Сула, Чигирин-Діброва, рукописний план.

A. O. Priadko

Chyhyryn-Dibrovska Fortress of the 17th – 18th cc.

A little-known handwritten plan of the Chyhyryn-Dibrovska fortress by Daniel de Bosked dated 1748 is published. The fortress was located at the territory of Chyhyryn-Dibrova Village (former Hlobyne District) Poltava Region, now flooded by the Kremenchuk Reservoir.

Keywords: fortress, the Cossacks Time, the Sula River, Chyhyryn-Dibrova, handwritten plan.

